

יהדות ספרד

רבות דובר על יהדות ספרד באמצע וסוף ימי הביניים, אך בעצם, ההיסטוריה שלה מתחילה הרבה לפני כן. עם זאת, מעט מאוד ידוע עליה. לפי המסורת, כבר בתחילת ימי בית ראשון, התיישבו בספרד יהודיה הראשונים והעיר טולדו נבנתה על ידי גולי יהודה לאחר חורבן בית המקדש הראשון. משפחת אברבנאל, משפחה ספרדית ותיקה משושלת דוד המלך, הגיעה לספרד בימי בית שני, ולפי המסורת, יהודי ספרד בתקופות המוקדמות היו צאצאיהם של גולים מירושלים, כפי שנכתב בספר עובדיה פרק א' כ': "וגלות ירושלים אשר בספרד". עם זאת, מעטים השרידים הארכיאולוגיים המעידים על התיישבות יהודית בתקופות מוקדמות אלה, והם כוללים רק מצבות בודדות מהמאה ה-3 וה-4.

גם התיעודיים ההיסטוריים מעטים. הטקסט ההיסטורי המוקדם ביותר העוסק בנושא הוא משנת 306 לספירה, אז התכנסה בגרנדה ועידה ברשות הבישוף, וקיבלה שורה של החלטות, ביניהן החלטות הנוגעות להפרדה בין נוצרים ליהודים. תיעוד נוסף קיים משנת 418, אז היו פרעות נגד היהודים באיים הבלאריים. בתקופות אלו, הקהילות היהודיות היו קטנות, אך בזמן השלטון הרומי הישוב היהודי בספרד גדל, והם התיישבו בעיקר בערי החוף. חלקם אפילו עבדו בחקלאות.

אם יש דבר המאפיין את היסטוריית יהודי ספרד, זהו העליות והירידות במצבם. הירידות התאפיינו בעיקר בהכנסת תקנות מגבילות כלפי היהודים ובאלימות, והתקופות הטובות יותר התאפיינו בביטולן של תקנות וכניסתם של יהודים למקומות מרכזיים בחברה. בסוף המאה ה-6, נאסר על יהודים לכהן במשרות המקנות להם סמכות להעניש נוצרים, ונאסר על יהודים ונוצרים להתחתן זה עם זה. ב-613 הוצא צו האוסר על יהודים לגור בספרד ורבים עזבו משם לצרפת הסמוכה ולצפון אפריקה. אלה שלא עזבו התנצרו למראית עין וחיו כאנוסים. מאוחר יותר, כאשר המלך סוינטילה עלה לשלטון, רוב המתנצרים חזרו ליהדותם וב-633 כבר הותר ליהודים לגור בספרד. עם זאת, על המתנצרים נאסר לשוב ליהדותם. ב-681, נאסר על היהודים לקיים את מצוות דתם בפומבי וגם אז היתה עזיבה גדולה לצפון אפריקה וארצות נוספות.

בשנת 711 כבשו המוסלמים את רוב שטחיה של ספרד והחלה תקופת תור הזהב של היהודים. הם איישו תפקידי מפתח בתחום הביטחוני, כלכלי ומדיני וחוו גם צמיחה תרבותית ורוחנית. יהדות ספרד הפכה למרכז היהדות העולמית, וגם פיתחה את תחומי השירה (פיוטים), הפילוסופיה היהודית ותורת הקבלה. תקופה זו התאפיינה גם בצמיחתם של שמות גדולים, כמו המשורר ר' שלמה אבן גבירול, ר' יהודה הלוי והרמב"ם.

סוף המאה ה-11, עת נכבשה ספרד על ידי המוראביטון (שושלת מוסלמית ממוצא ברברי), סימנה את סופה של תקופת תור הזהב. מצבם של יהודי ספרד המשיך להידרדר כאשר עלתה שושלת אל מואחידון, שרדפה באכזריות את היהודים בשטחה. חלקם נמלטו משם לנסיכויות הנוצריות או לכיוון מצרים.

כאשר ספרד נכבשה מחדש על ידי הנוצרים, ההידרדרות המשיכה, אך המרכזים הדתיים והעשייה התרבותית המשיכו להתקיים. במאה ה-13 היו מספר עלילות דם ובמספר מקומות הוחלו הגבלות על עיסוקיהם של היהודים. בסוף המאה ה-14 החלו פרעות נוספות, שהתפשטו מסביליה לשאר חלקי המדינה ורבים נהרגו בהם בגלל שסירבו להמיר את דתם. אחרים המירו את דתם אך המשיכו לקיים את היהדות בסתר ושוב, יהודים רבים בספרד חיו כ"אנוסים". נקודת הציון הבולטת והידועה היא הגירוש הגדול ב-1492, אז גורשו בין 40 ל-160 אלף יהודים. למרות שקדמו לו גירושים ועזיבות נוספים, דווקא גירוש זה נקרא "גירוש ספרד" ובעקבותיו, צמח מנהג של החרמת המדינה והימנעות מלבקר בשטחה. את האנוסים המעטים שנותרו לאחר הגירוש רדפה האינקוויזיציה, שהוקמה כבר ב-1481. האינקוויזיציה היתה ידועה בשיטות העינוי האכזריות שלה, שכוונו כלפי מי שנתפס מקיים את מצוות הדת היהודית. למרות שבשלב זה הקהילות היהודיות היו כמעט מחוקות, ב-1802, המלך קרלוס הרביעי הוציא צו המחדש את גירוש היהודים.

ב-1869 צו הגירוש בוטל, ויהודים החלו לחזור במספרים קטנים. לאורך המאה ה-20, מספרים אלה הלכו וגדלו, אך הקהילה היהודית מעולם לא הצליחה לשחזר את תקופת תור הזהב שלה. בימי מלחמת העולם הראשונה, הגיעו לספרד פליטים מישראל, ואחריה ב-1917 הם קיבלו אישור להקים בית כנסת במדריד. ב-1924 התקבל חוק שהעניק אזרחות לכל היהודים ממוצא מזרחי, והחוק הזה כוון בעיקר ליהודים בארצות הבלקן. באותה תקופה וגם בשנות ה-30, התגוררו יהודים מעטים בספרד, וחופ מבית הכנסת במדריד לא היו הרבה מרכזים יהודיים. אך מצב היהודים בגרמניה, שהידרדר, הביא

יהודים נוספים לספרד בשנים שבין 1931 ל-1936 ובמלחמת העולם השנייה פרנקו פתח את שערי המדינה לניצולים יהודים. בשלב הרבה יותר מאוחר, נחשף שב-1941, פרנקו הורה למושלי הפרובינציות להכין רשימות סודיות של כל היהודים השוהים בתחומם ורשימות אלו נמסרו להימלר. אחת הסיבות לכך היתה ניסיונותיה של ספרד להצטרף למדינות הציר יחד עם גרמניה הנאצית, איטליה ויפן, אך הצטרפותה לבסוף לא התקבלה ועם הרשימות לא נעשה דבר. כאשר נראה היה שגרמניה ובעלות בריתה יפסידו במלחמה, ניתנה הוראה מלמעלה להשמיד את הרשימות וספרד נתנה מקלט לפליטים היהודים שהמשיכו להגיע אליה.

אחרי המלחמה, קהילות מדריד וברצלונה חוו התחדשות מסוימת וגם נוסד מכון לחקר היהדות. באמצע שנות ה-50, היגרו לספרד יהודים מצפון אפריקה ונוסדו בית ספר יהודי וסניף של תנועת הצופים. ב-1964, פרנקו הורה להקים מוזיאון לתרבות יהודי ספרד בבית הכנסת בטולדו, וב-1968 ארגון הקהילות היהודיות בספרד זכה להכרה רשמית מהממשל. בשנות ה-70 היגר לשם גל נוסף, של יהודים אשכנזים מארגנטינה שנמלטו משלטון החונטות, וכך, נוצרה בספרד אוכלוסייה יהודית מגוונת, ששורשיה נובעים ממקומות שונים. כיום גרים בספרד כ-50 אלף יהודים, מתוכם, 3500 יהודים גרים במדריד ו-3500 בברצלונה.

בשנים האחרונות, ערים שונות ברחבי ספרד פיתחו את הרבעים היהודיים כאתרי תיירות והן חברות ברשת הקרויה "Red de Juderias", רשת הרבעים היהודיים. אתרים יהודיים שונים, ביניהם בתי כנסת, זכו לשימור והוקמו כמה מוזיאונים נוספים למורשת יהודית.

מחווה אחרונה כלפי יהודי ספרד, באיחור קצת מצחיק, נעשתה ב-2015, אז נחקק תיקון לחוק המעניק אזרחות לצאצאי היהודים המגורשים, בתנאי שיוכיחו את זכאותם על ידי שמות משפחה, שפה וכו'.

